

HOZIRGI ADABIY O‘ZBEK TILIDA MODIFIKATORLARNING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI.

Uzoqova Shaxnoza Soibnazarovna,
shakhnozauzoqova@gmail.com
Jizzax davlat pedagogika instituti
I bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada avvalo tilshunoslikdagi modifikatsiya terminiga izoh berilgan, modifikatsiya tillarda turli so‘z turkumlari tomonidan voqelanishi mumkinligi aytilgan. Shu bilan birga modifikatorlarning kontekstda namoyon bo‘ladigan funksional xususiyatlari muhokama qilingan. Ushbu funksional xususiyatlar adabiyotlardan olingan misollar bilan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *modifikatsiya, atributiv aloqa, komplementatsiya, predikatsiya.*

Аннотация. Первоначально в этой статье объясняется термин «модификация» в лингвистике, утверждая, что модификация может быть выражена с помощью разных частей речи в языках. Кроме того, обсуждаются функциональные особенности модификаторов, которые отражаются в контексте. Эти функциональные особенности проиллюстрированы примерами из литературы.

Ключевые слова: *модификация, атрибутивная связь, комлементация, предикация.*

Extract. Initially, this article explains the term modification in linguistics, stating that modification can be expressed with different parts of speech in languages. Moreover, the functional features of the modifiers that are reflected in the context are discussed. These functional features are illustrated with the examples taken from the literatures.

Key words: *modification, attributive connection, compliment, predicative.*

Modifikatsiya termini tilshunoslikka Amerika deskriptivistlari tomonidan olib kiritilgan bo'lib, u transformatsion-generativ lingvistika orqali kognitiv tilshunoslikka kirib keldi.

Kognitiv tilshunoslikda bu termin so'zlovchi tomonidan nutq mahsuloti yaratilayotgan jarayonda borliqdagi voqea, hodisa yoki narsaning nutq momentidagi holatidan kelib chiqib, qandaydir yangi belgi, xossa, xususiyatni qo'shish, narsa, voqea yoki hodisa haqida yangi axborotni kiritish jarayoniga aytiladi.

Modifikatsiya termini odatda gap so'z birikmasi va gap haqida borganda ishlatiladi. Bu operatsiya alohida olingan so'z darajasida qo'llanilmaydi. U faqat kamida ikki so'z yoki ikki gap biror bir hukmni ifoda qilish uchun birikkanda paydo bo'ladi.

Masalan: *qizil olma*. Bu so'z birikmasida qizil sifati bilan ifodalangan so'z olma oti bilan ifodalangan so'z haqida yangi axborot olib keldi. An'anaviy tilshunoslikda bu aniqlovchi – aniqlanmish munosabati mavjud bo'lgan so'z birikmasi deb baholanardi. Bu so'zlar o'rtasidagi sintaktik aloqa turi atributiv aloqa deyiladi.

Bu yerda qizil – aniqlovchi, olma – aniqlanmish. Agar so'zlarni o'rnini almasha, modifikatsiya o'rniga predikatsiya aloqasi paydo bo'ladi.

Olma qizil. Bu yerda olma va qizil so'zlari o'rtasida atributiv aloqa emas, balki predikativ aloqa paydo bo'ladi. Bu gapda olma – ega, qizil – kesimdir. Bu sintaktik birlik gap deb ataladi. [Abdurahmonov G', 1995]

Ma'lumki, so'zlarning bir-biri bilan qilgan sintaktik aloqasining an'anaviy tilshunoslikda 3 turi ko'rsatiladi.

1. Moslashuv. Yaxshi mashina.
2. Boshqaruv. Mashinani sotib oldi.
3. Bitishuv. Sekin keldi.

Modifikatsiya bu aloqalardan faqat moslashuvda va bitishuvda kuzatiladi. Boshqaruv aloqasi ifodalangan so'z birikmalari komponentlari o'rtasidagi ob'ektiv

sintaktik aloqa – modifikatsiya yoki predikatsiya emas, balki komplementatsiya deb ataladi. [Abduazizov A.A.,1999]

Soʻzlar oʻrtasidagi sintaktik aloqaning yana bir guruhlanishi borki, unga koʻra soʻzlar oʻrtasida quyidagi munosabat turlari mavjud:

- 1) predikativ aloqa
- 2) atributiv aloqa
- 3) ob'ektiv aloqa
- 4) adverbial aloqa

Bu aloqa turlaridan atributiv va adverbial aloqalari kuzatilgan strukturalar modifikatsiya strukturalari deb qabul qilinadi.

Modifikatsiya tillarda turli soʻz turkumlari tomonidan voqelanishi mumkin. Biz bu oʻrinda sifatdoshli modifikatorlarning kontekstda namoyon qiladigan funksional xususiyatlarini kuzatishimiz mumkin.

- 1) Sifatdosh + sifatdosh

- 1.1. Ikki boʻlimli sifatdosh bilan voqelangan modifikatsiya:

.... *beradigan boʻlgan kishi narigi xonada kutib turibdi.*

Bunday birikmada birinchi sifatdosh asosiy, ikkinchisi yordamchi ma'noni ifodalaydi.

- 1.2. Boʻlishli-boʻlishsiz sifatdosh bilan voqelangan modifikatsiya:

... *boʻlar – boʻlmas gaplarni bu yerga tashib kelaverishni bas qil!*

Bu gapda *boʻlar – boʻlmas* modifikatori ishlatilgan.

- 2) Ravishdosh – sifatdosh

Yozib boʻlgan talaba ishini topshirdi.

Bu gapda *yozib boʻlgan talaba* birikmasida ravishdosh va sifatdoshli modifikatsiya kuzatiladi.

Oʻqib chiqilgan qaror koʻp oʻtmay tasdiqlandi.

- 3) Ot + sifatdosh komponentli modifikatsiya:

.... *roʻy bergan voqea hammaning gʻazabiga sabab boʻldi.*

1.1. Jo‘nalish kelishigidagi ot + sifatdosh bilan:

Rad qilma talabga kirgan kishini.

(Go‘ro‘g‘lidan)

*Qalbning toza tuyg‘ularini avjga solgan bu uchrashuv Gulnor uchun bir ulug‘
baxt bo‘ldi.*

(Oybek)

1.2. Tushum kelishigidagi ot + sifatdosh:

Har minut sayin luqma tashlagan boy.

(Oybek)

Nam'a bilan nafas olgan shunday jajji Gulnor uni qurshadi.

(Oybek)

1.3. Ot+ravish+sifatdosh:

Do‘sti yaxshi ko‘rgan yigit...

Qaynonasi yaxshi ko‘rgan kuyov...

1.4. Ot+ko‘makchi+sifatdosh:

Vahimalar bilan to‘lgan Yormat...

(Oybek)

1.5. Son+ravish+sifatdosh:

Bu, o‘n besh – o‘n olti orasida bo‘lgan qoramtir, lekin toza, samimiy qiz edi.

(Oybek)

Bu quyidagi modifikator bo‘lib kelgan har bir so‘zlar, shu jumladan sifatdoshlar shakli haqida alohida to‘xtaymiz. Ayrim sifatdoshlarning zamon tushunchasini va shunga bog‘liq harakat belgilarini aniqlab kelishi barcha hollarda sifatdoshning morfologik shakli va leksik ma'nosi orqali tayin etilavermaydi. Shu bilan bunday tushunchalarning konkretlashishi asosan kontekst oqimiga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A.A. va b. Tilshunoslikka kirish. 2-qism. Leksikologiya va semasiologiya. Grammatika.-Toshkent:O'qituvchi, 1999.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili. 1995 y.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: “Sangzor” nashriyoti, 2006.
4. Shoabdurahmonov.Sh, Asqarova.M, Hojiyev. A, Rasulov. I, Doniyorov.X. Hozirgi o'zbek adabiy tili.Toshkent, “O'qituvchi” — 1980